

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Peklo Beneš Josefa Nesvadby jako kontrafaktuální fikce. Narativní a
tematická analýza

Josef Nesvadba's Peklo Beneš as counterfactual fiction. Narrative and
thematic analysis

Mgr. Anna Kulhánková

Vedoucí práce: prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B ČJ – D

V Praze dne 15. 7. 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Peklo Beneš Josefa Nesvadby jako kontrafaktuální fikce. Narativní a tematická analýza vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 7. 2016

.....

podpis

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování prof. PhDr. Tomáši Kubíčkoví, Ph.D. za jeho cenné rady a trpělivost při vedení mé bakalářské práce.

.....

podpis

ANOTACE:

Tato bakalářská práce se zaměřuje na narativní a tematickou analýzu knihy Josefa Nesvadby Peklo Beneš (2002). Bakalářská práce obsahuje úvod, tři kapitoly a závěr. První kapitola se zabývá teorií kontrafaktuální historiografie a kontrafaktuální fikce, druhá kapitola je zaměřena na narativní analýzu Pekla Beneš (příběh, událost, vypravěč, postavy, čas a prostor) a třetí kapitola je zaměřena na tematickou analýzu knihy, a to na hlavní a vedlejší témata, vytvořené protifakty v dějinách Československa v letech 1938-1989 a na vědecko-fantastický vynález Indinet. Tato práce vychází z odborné literatury Lubomíra Doležela, Nialla Fergusona a článku Erika Gilka, která se zabývá kontrafaktuální historiografií a fikcí, a z publikace Naratologie kolektivu Kubíček, Hrabal, Bílek.

KLÍČOVÁ SLOVA:

kontrafaktuální, postmoderní, fikce, česká próza, Josef Nesvadba

ANNOTATION:

This bachelor thesis is focusing on narrative and thematic analysis of Josef Nesvadba's *Peklo Beneš* (2002). This bachelor thesis has introduction, three chapters and conclusion. First chapter is focusing on counterfactual historiography and counterfactual fiction, second chapter is focusing on narrative analysis of *Peklo Beneš* (narrative categories) and third chapter is focusing on thematic analysis, that are main and minor topics, counterfactual events in the history of Czechoslovakia from 1938 to 1989 and science fiction invention of Indinet. This bachelor thesis is based both on professional literature of Lubomír Doležel and Niall Ferguson, and on paper of Erik Gilk, who follow up counterfactual historiography and literature, and on Kubíček, Hrabal, Bílek's professional narratology literature.

KEYWORDS:

contrafactual, postmodern, fiction, czech prose, Josef Nesvadba

OBSAH

1. Úvod	s. 7
2. Kontrafaktuální fikce	s. 10
2.1. Postmoderní historická fikce a historiografie	s. 10
2.2. Postmoderní kontrafaktuální historiografie	s. 11
2.3. Postmoderní kontrafaktuální fikce	s. 12
3. Narativní analýza	s. 17
3.1. Příběh	s. 17
3.1.1. Událost	s. 19
3.1.2. Vypravěč	s. 21
3.1.3. Postava	s. 24
3.1.4. Čas	s. 26
3.1.5. Prostor	s. 27
4. Tematická analýza	s. 29
4.1. Kontrafaktuální protifakty v Pekle Beneš	s. 30
4.1.1. Události roku 1938 a 2. světové války	s. 31
4.1.2. Návrat Habsburků	s. 33
4.1.3. Indinet	s. 34
5. Závěr	s. 38
6. Seznam použitých pramenů a literatury	s. 42

1 Úvod

Cílem této bakalářské práce je narativní a tematická analýza knihy *Peklo Beneš* od Josefa Nesvadby. *Peklo Beneš* (2002) patří k poslednímu dílu Josefa Nesvadby, na kterém pracoval přes pět let, a zároveň k vrcholu jak Nesvadbovy prozaické tvorby, tak i české vědecko-fantastické literatury. Dílo je specifické jak svojí narativní výstavbou, tak tématem, ve kterém se spojuje kontrafaktuální tematika dějiny Československa od mnichovské krize po rok 1989 a vědecko-fantastická tematika přelomového vynálezu ovlivňujícího lidskou psychiku a identitu člověka.

Prozaik Josef Nesvadba (1926, Praha – 2005, Praha) byl jedním z hlavních představitelů české vědecko-fantastické literatury. „*Vystudoval medicínu se specializací na psychiatrii, po většinu profesionální dráhy se věnoval psychoterapii. Významné místo v literatuře si Nesvadba získal povídkami s vědecko-fantastickou tematikou, které vyšly na přelomu padesátých a šedesátých let ve třech souborech, Tarzanova smrt (1958), Einsteinův mozek (1960) a Výprava opačným směrem (1962). Navázal na světovou science fiction (R. Bradbury) i na naši tradici (J. Arbes, K. Čapek), soustředil se k základním otázkám života, k problémům současného člověka. S využitím poznatků z nejrůznějších vědních oborů zpochybňuje možnost ovládnout všechny intelektuální a citové síly v člověku, uvědomuje si nebezpečí z překotného rozvoje vědy a techniky pro lidskou psychiku, pro porušení rovnováhy mezi sférou rozumu a citu. Jeho povídky jsou charakteristické zhuštěnou epičností, logickou stavbou, věcným stylem, paradoxními pointami. Novou linii v jeho tvorbě představuje příběh s tajemstvím, „neskutečný cestopis“ *Dialog s doktorem Dongem (1964)*, zásadní výměna názorů mezi revolucionářem a vypravěčem o přežilé fázi komunistického revolucionářství. Zároveň přibližuje prostředí soudobého Vietnamu. Dalším dílem, v němž se pomocí detektivní zápletky a cestopisnou formou vyjadřuje k problémům doby (vynález zhoubnější síly než atomová bomba, sovětská srpnová intervence, emigrace), je *Tajná zpráva z Prahy (1978)*, která v necenzurované podobě mohla vyjít až 1991 jako *První zpráva z Prahy*. S využitím svých profesních znalostí psychiatra a pomocí fantaskní roviny upozorňuje na významné otázky pro lidstvo (*Řidičský průkaz rodičů – 1979, Minehava podruhé – 1982, Hledám za manžela muže – 1986*), jako jsou otázky výchovy a rodinných vztahů,*

*zvrhlá sexuální revoluce aj. Nesvadbovy práce byly přeloženy do mnoha jazyků, jeho jméno je uváděno i v západních encyklopediích science fiction. Některé povídky a romány byly zfilmovány, k některým filmům sám napsal scénáře (Blbec z Xeenemünde, Upír z Feratu). Napsal scénáře k filmům Zabil jsem Einsteina, pánové; Zítřka vstanu a opařím se čajem aj.*¹

Tato bakalářská práce je rozdělena do pěti částí. Kromě úvodu a závěru obsahuje jednu teoretickou a dvě praktické kapitoly. Základní metodou, která byla v této práci použita, je analýza Pekla Beneš po stránce narativní a tematické na základě teoretických podkladů z odborné literatury.

První kapitola podává teoretický základ ke kontrafaktuální historiografii a fikci. Základní literaturou k této kapitole jsou dvě publikace Lubomíra Doležela, a to Fikce a historie v období postmoderny (2008) a Heterocosmica II: fikční světy postmoderní české prózy (2014). Základními otázkami, které si Doležel ve svých publikacích pokládá, jsou zaprvé vliv postmoderní historiografie na literární fikci a zadruhé, jak se budou jevit vztahy mezi historií a fikcí. V publikaci Fikce a historie v období postmoderny byly pro práci nejdůležitější dvě kapitoly, a to 4. kapitola Postmoderní historická fikce a 5. kapitola Protifaktové narativy minulosti.

Dále byla využita publikace Nialla Fergusona a kol. Virtuální dějiny: historické alternativy (2007), ze které byly nejdůležitější redakční poznámka, předmluva a první Fergusonova úvodní kapitola o virtuálních dějinách². Kromě těchto publikací byl použit ještě odborný článek Erika Gilka Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze (2014) z World Literature Studies, který vychází z teoretických základů Lubomíra Doležela a Nialla Fergusona, ale zaměřuje se na konkrétní příklady kontrafaktuální fikce v české literatuře, jejich společnými a odlišnými rysy.

Druhá kapitola je zaměřena již prakticky na narativní analýzu jednotlivých kategorií, a to příběhu, klíčových událostí, vypravěče, postav, času a prostoru. Základní literaturou pro tuto kapitolu je publikace autorského kolektivu

¹ DOLEJŠÍ, P., 2004. s. 176n.

² Další kapitoly Virtuálních dějin se zabývají již konkrétními historickými událostmi světových dějin a jejich alternativními dějinami.

Tomáše Kubička, Jiřího Hrabala, Petra A. Bílka *Naratologie: strukturální analýza vyprávění* (2013). Publikace je rozdělena do pěti částí. Kromě dějin naratologie se dále zabývá jednotlivými narativními kategoriemi – příběhem, událostí, postavou, prostorem, časem, vypravěčem, fokalizací a čtenářem.

Třetí kapitola je zaměřena také prakticky a to na tematickou analýzu knihy. Obsah kapitoly je zaměřen na hlavní a vedlejší témata knihy a dále na kontrafaktuální protifakty v díle *Peklo Beneš* (kontrafaktuální události mnichovské krize, 2. světové války a následujících padesáti let 20. století v Československu) a na vědecko-fantastický vynález Indinetu. Tato kapitola teoreticky vychází z literatury, která byla použita pro teoretický základ první kapitoly bakalářské práce, tedy z Doležela, Fergusona a Gilka.

2 Kontrafaktuální fikce

Pro označení tohoto typu fikce je v angličtině používán pojem counterfactual, který může být do češtiny překládán jako kontrafaktuální nebo kontrafaktuál^{3,4}. Lubomír Doležel používá ve svých knihách termín protifaktová fikce⁵. Uvádí, že termín pro anglický pojem counterfactual není v češtině ustálen a je možné nalézt i překlady protifaktický, protifaktuální apod.⁶ „Protifaktový narativ může být zkonstruován dvojím způsobem, jako protifaktová historiografie a jako protifaktová historická fikce.“⁷

2.1 Postmoderní historická fikce a historiografie

S nástupem postmoderny⁸ se v souvislosti se vztahem historie a fikce objevují podle Doležela dvě otázky. Zaprvé se jedná právě o vliv historiografie na tvorbu fikce. A zadruhé se jedná o otázku, jak se budou jevit vztahy mezi fikcí a historií po pečlivé analýze tvorby postmoderního období.

Postmoderna ztotožňuje historikovo psaní s psáním fikce. „Od poloviny 20. století se značně zproblematizoval vztah mezi literární fikcí a historiografií. Stalo se to hlavně zásahem dvou známých osobností, sémiotika a literárního vědce Rolanda Barthesa a kulturního historika Haydena Whitea. Ti zpochybnili rozdíl mezi narativem historickým a narativem fikčním.“⁹ Roland Barthes si pokládá otázku, jestli se liší historiografické vyprávění o minulosti od fikčního vyprávění, který je v epice, dramatu apod. Barthes zastává názor, že mezi historickým a fikčním narativem není rozdíl. Historický svět je „makrostrukturou, která je podobně jako fikční svět zaplněna místy, předměty, postavami a jejich vzájemnými vztahy.“¹⁰

Postmoderní historická fikce je složena ze dvou entit: zaprvé z fikčních osob, které nesou jména skutečných historických osob, které reálně existovaly (Doležel uvádí jako

³ Uvedeno v redakční poznámce k Fergusonovým Virtuálním dějinám.

⁴ Mezi další termíny, jež tento pojem označují, patří i virtuální nebo alternativní dějiny.

⁵ Doležel uvádí skutečnost, že pojem protifaktová fikce literární historikové zatím neznají. Většinou je tento žánr spojen se žánrem science fiction (např. Peklo Beneš Josefa Nesvadby).

⁶ V následující části práce bude používán pojem kontrafaktuální fikce, pro fakt odlišný od historického faktu bude používáno označení protifakt.

⁷ DOLEŽEL, L., 2014. s. 150

⁸ „Nástup postmoderního pravidla „anything goes“ umožnil vznik jak kontrafaktuální metody v historiografii, tak alternativní historické fikce v beletrii.“ (GILK, E., 2014. s. 123)

⁹ DOLEŽEL, L., 2014. s. 120

¹⁰ Tamtéž. s. 129

příklad Napoleona a Kutuzova v Tolstojově díle *Vojna a mír.*) a zadržé fiktivní osoby, které v minulosti neexistovaly a které jsou součástí autorova narativního záměru.

Fikční světy mohou být vytvořeny bez jakýchkoli omezení. Tvůrci historické fikce se mohou opírat o historická data a dokumenty, ale nejsou tím nijak vázáni nebo omezováni. V postmoderní historické fikci dochází ke změnám i podstatných vlastností a událostí, např. se mohou spolu setkat osoby z různých historických období a historické události se mohou odehrát v jiné době.

Oproti tomu světy historiografie musí splňovat určité podmínky. Pokud se prokáže, že některá událost či osoba nebyla součástí historické události, musí být z historického narativu odstraněna. Pokud naopak chybí, musí být doplněna. *„Autor historických románů nebo povídek má svobodu začlenit do svého fikčního světa určité historické fakty a jiné opomenout,“*¹¹ např. pokud se nehodí jeho estetickému nebo ideologickému záměru. Rozdíl mezi historiografií a historickou fikcí je v nároku na pravdu, další rozdíl je v tom, že historický text je neustále potvrzován nebo vyvrácen, oproti tomu fikční svět nemůže být po svém zafixování popřen.

2.2 Postmoderní kontrafaktuální historiografie

Kontrafaktuální, alternativní historiografie reaguje na události ze světových i národních dějin. Vybírá si jednu historickou skutečnost, kterou řeší z pohledu opačného než z toho, ke kterému v minulosti došlo (např. prohraná bitva byla vyhrána, vůdce nepadl, ale přežil apod.). Podle Hughů Trevora-Ropera *„v daném momentu dějin existují reálné alternativy. Jestliže je pomíjíme, protože nebyly realizovány [...], upíráme realitu historické situaci. Jak můžeme vysvětlit, co se stalo a proč, když pozorujeme jen to, co se stalo, a nezvažujeme alternativy, tj. celkový soubor sil, jejichž tlak vytvořil danou událost?“*¹²

Při vytváření tohoto typu historiografie je možné postupovat podle následujících modelů¹³:

¹¹ DOLEŽEL, L., 2008. s. 45

¹² Tamtéž. s. 119

¹³ Toto rozdělení bylo převzato z FERGUSSON, N. a kol., 2007.

- 1) Podle utilitárního modelu se odehrály události nebo rozhodnutí určitých osob nebo skupiny, se kterými autor nebo společnost nesouhlasí a jejich důsledek vidí v současném stavu a chování společnosti¹⁴, proto se rozhodne zkoumat událost, kdyby se odehrála jinak, a jak by společnost po této změně vypadala.
- 2) Podle metodologického modelu historik vychází z konkrétní situace, která nabízí různé možnosti řešení (např.: různé možnosti řešení bitev a válek) a z nich si historik jeden vybere.

Pokud historik vytváří kontrafaktuální historii, je možné říci, že vytváří experiment v laboratorních podmínkách. Alternativní dějiny, aby mohly být považovány za dějiny, musí být srozumitelné v rámci společně sdílené historické zkušenosti (tzn., dílo musí být pravděpodobné a důvěryhodné), pokud by tomu tak nebylo, už by nebyly označeny za dějiny, překročily by hranici žánru a byly by kontrafaktuální fikcí.

Není možné říci, že se alternativy objevují pouze v pracích kontrafaktuálních historiků. Je možné je nalézt i v pracích klasických historiků a to v okamžiku, kdy se v rámci jednoho zkoumaného tématu objevují protichůdné názory. Je zajímavé, že společnost tuto skutečnost bez problému přijímá, ale alternativní historii nikoli. Obdobným způsobem je k alternativní historii přistupováno i ze strany historiků, kteří ji především odmítají.

2.3 Postmoderní kontrafaktuální fikce

„Protifaktová historická fikce dosáhla značné popularity v postmoderní próze, patrně pro svůj experimentální charakter. Lze ji označit za jeden ze základních tvarů postmoderní fikce.“¹⁵ Při tvorbě kontrafaktuální fikce, stejně jako u alternativní historie, dochází ke změně jednoho z historických faktů za historický protifakt. Kontrafaktuální fikce se skládá z „událostí a dějů, které se sice nestaly, ale stát se mohly, resp. k označení možných alternativních scénářů vyvozovaných z událostí, které se ovšem

¹⁴ V předmluvě k Fergusonovým Virtuálním dějinám uvádí Jiří Vykoukal jako příklad tzv. mnichovský syndrom českého národa, jenž způsobil, že je český národní charakter obtěžkán rysy poddajnosti a zbabělosti.

¹⁵ DOLEŽEL, L., 2014. s. 150

nestaly.“¹⁶ Základními body při tvorbě kontrafaktuální fikce jsou především revoluční převrat nebo bitva, které mohou mít více možných průběhů.

Podle Erika Gilka je kontrafaktuální historická fikce „stěží odlišitelná od tzv. historické fantasy, jež pracuje podobnou metodou záměrného upravování minulosti. První konstruuje myslitelný či fyzikálně možný svět, druhá využívá zásahů nadpřirozených prvků, avšak v kontrafaktuální próze je hranice mezi představitelností a nemyslitelností jistých dějových motivů velmi křehká. Autoři obou žánrů usilují o věrohodnost alternativního obrazu dějin, časté používání autentických detailů svědčí nejednou o velmi pečlivé odborné přípravě. Zásadní roli v umělecké kvalitě alternativních románů hraje konstrukce prostředí, protože je třeba přesvědčivě vylíčit realitu světa, který vznikl jiným průběhem dějin, než jak se ve skutečnosti odehrály.“¹⁷

Protifaktové myšlení otevírá nové perspektivy poznání a pochopení minulosti. „Ukázalo se totiž, že protifaktové myšlení je významnou složkou lidské inteligence a obohacuje jak demonstraci, tak inferenci tím, že silou představivosti konstruuje neaktualizované alternativy aktuálního světa; dosahuje tak rozmanitých účelů, může: vyrovnat se s negativními emocemi podněcenými událostmi nebo konáním, otevřít nové perspektivy pro poznání a pochopení, zahrát si na světy alternativní minulosti nebo se prostě „povznést nad špínu a zlobu aktuálního světa a dosáhnout osvobozující říše možného“.“¹⁸

Protifakty většinou začínají větou „co by se stalo, kdyby...“. Tyto podmínkové věty protifaktů berou v úvahu různá řešení. Podle Nialla Fergusona se objevují ze společnosti námitky proti těmto protifaktovým otázkám. Především se jedná o otázky, proč si s něčím dělat starosti, když se to nestalo. Jak uvádí Niall Ferguson, tyto otázky si klademe dennodenně ve v každodenních situacích, tak je možné si je klást i v souvislosti s minulostí.

¹⁶ FERGUSON, N. a kol., 2001. s. 7

¹⁷ GILK, E. *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* [online]. World Literature Studies 1337-9275. Vol. 6 (23), 2014 n. 2, s. 120-129. [cit. 206-7-4]. Dostupné z WWW: <http://www.wls.sav.sk/wp-content/uploads/WLS_2_14/WLS2_2014_Gilk.pdf>. s. 123

¹⁸ DOLEŽEL, L., 2008. s. 113

Aby bylo možné vytvořit protifakt, je nutné, aby k němu existoval historický fakt. Protifakty musí být rovněž doloženy událostmi a dokumenty z historické doby, která je zproblematizována¹⁹. Na základě toho pak protifakty existují již v době tvorby historické skutečnosti.

„Protifaktové historické narativy simulují minulost tím, že nám představují alternativy protikladné tomu, co se aktuálně stalo, měníce aktuální dějinnou událost v její opak (bitva vyhrána – bitva prohrána, vůdce umírá – vůdce zůstává naživu apod.), a potom zvažují, jak by se lidské dějiny mohly vyvíjet po takovém protifaktovém zvratu.“²⁰ Tyto úvahy se objevují již u antických historiografů. Pravděpodobně prvním byl římský dějepisec Tacitus, který si položil otázku, jak by se vyvíjely dějiny Říma, pokud by předčasně nezemřel Germanicus.

Protifaktová omezení jsou pravidla, jež *„omezují lidské uvažování o tom, které události nebo podmínky se budou mentálně mutovat.“²¹* Zužují možné alternativy kontrafaktuálu na praktickou podmnožinu. Mezi tato omezení, která hodnotí užitečnost protifaktů, je jejich plauzibilita (pravdivost). *„Plauzibilita protifaktů je kontinuální funkce mezi hodnotami 0 – neplauzibilní a 1 – plně plauzibilní, pravdivý.“²²*

Podle těchto omezení, je podle Doležela možné rozdělit protifakty na²³:

- a) pravdivé protifakty²⁴, které říkají, že pokud se něco stalo a tento fakt je nepravdivý, pak musí být pravdivý jiný;
- b) plauzibilní protifakty²⁵ s vysokou pravděpodobností, která je doložena určitými dokumenty a událostmi z aktuálního světa;
- c) neplauzibilní protifakty²⁶ s důsledky nepravděpodobnými v aktuálním světě.

¹⁹ Doležel uvádí jako příklad situaci vítězství Německé ve 2. světové válce, po které by Češi byli odsunuti na východ. Tuto skutečnost je možné považovat za protifakt, jelikož existují dokumenty a zprávy, které ukazují, že by k vystěhování slovanských obyvatel ze středoevropského prostoru na východ mohlo dojít.

²⁰ DOLEŽEL, L., 2008. s. 117

²¹ DOLEŽEL, L., 2014. s. 114

²² DOLEŽEL, L., 2008. s. 115

²³ Toto rozdělení je vytvořeno podle DOLEŽEL, L., 2008.

²⁴ Př.: J. F. Kennedy je mrtvý, ale Oswald ho nezabil, kdo ho zabil? (podle DOLEŽEL, L., 2008)

²⁵ Př.: Viz příklad o vítězství Německa ve 2. světové válce v poznámce č. 15. (podle DOLEŽEL, L., 2008)

²⁶ Př.: „Kdyby měl Napoleon pár tanků, byl by vyhrál válku.“ (DOLEŽEL, L., 2008. s. 116)

Niall Ferguson udává, jaké protifaktové otázky je nutné si klást při tvorbě kontrafaktuálu. Zaprvé musí být protifakty plauzibilní, pravděpodobné nebo důvěryhodné, zadruhé jejich plauzibilita, důvěryhodnost, musí být určena v kontextu tohoto protifaktu a zatřetí alternativy musí být zachovány v nějakém záznamu.

„Existují tudíž dva zásadní důvody, proč provádět kontrafaktuální analýzu. Prvním je požadavek vědecké metody: ptáme-li se po příčinách události, nemůžeme se vyhnout tázání po tom, co by se stalo, kdyby naše předpokládané příčiny neexistovaly. Zatím účelem musíme konstruovat uskutečnitelné alternativní minulosti a posuzovat pravděpodobnost jejich naplnění; to se může dít jen na základě historických důkazů. Druhým je požadavek historické vědy: jestliže se pokoušíme pochopit, jaké byla minulost „doopravdy“ (přesně ve smyslu Rankeova požadavku), musíme vzít ohled na to, jak možnosti vývoje hodnotili současníci zkoumané události před tím, než k ní došlo – přiřadit stejnou váhu všem alternativám, o nichž oni uvažovali, a menší váhu scénářům, které je nenapadly.“²⁷

Kontrafaktuální fikce je v zahraniční²⁸, především v „západní“ literatuře velmi populární, oproti tomu v české literatuře je kontrafaktuální fikce spíše vzácná, i když se v české historiografii objevuje několik otázek²⁹, které by mohly být pokladem pro kontrafaktuální fikci. Za témata jsou vybírány především události z dějin 20. století. *„Jedná se o nedávné historické události, které zásluhou pamětníků či mezigeneračního přenosu zůstávají v našem obecném povědomí a přežívají v kolektivní paměti.“³⁰* Tato skutečnost je spojena s Fergusonovým požadavkem na množství dostupných pramenů, kterými by mohly být podloženy argumenty pro alternativní řešení historických událostí.

²⁷ FERGUSON, N. a kol, 2001. s. 75

²⁸ K zahraničním autorům patří např.: Robert Dennis Harris Otčina (1992, česky 2012), Philip K. Dick Muž z vysokého zámku (1962), Timus Vermes Už je tady zase (2012, česky 2013), Hugh Trevor-Roper ad.

²⁹ V předmluvě k Fergusonovým Virtuálním dějinám je uvedeno několik příkladů: „Co by se stalo, kdyby Přemysl Otakar II. nepadl na Moravském poli?“ „Co by se stalo, kdyby české stavy neprohráli bitvu na Bílé Hoře?“ a „Co by se stalo, kdyby se ČSR rozhodlo v září 1938 bránit?“ apod.

³⁰ GILK, E. *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* [online]. World Literature Studies 1337-9275. Vol. 6 (23), 2014 n. 2, s. 120-129. [cit. 206-7-4]. Dostupné z WWW: <http://www.wls.sav.sk/wp-content/uploads/WLS_2_14/WLS2_2014_Gilk.pdf>

Mezi českou kontrafaktuální literární tvorbu patří např.: Pozdější život Panny (1980) Ferdinanda Peroutky³¹, Poslední tečka za Rukopisy (1998) Miloše Urbana³², Peklo Beneš (2002) Josefa Nesvadby³³, Kloktat dehet (2005) Jáchyma Topola³⁴, Spěšný vlak Ch. 24. 12 (2010) Jana Poláčka³⁵, trilogie Žáby v mlíku (2007), Žáby a škorpión (2010) a Žáby v bouři (2012) Jana Drnka³⁶ a Munkdorf (2006) Jana Zenkla³⁷. „S výjimkou Drnkových umělecky nepřesvědčivých textů přistupují autoři mnohem častěji k pochmurnému vykreslení vyšinuté minulosti, jsou značně skeptičtí vůči idealizovanému obrazu historie.“³⁸

³¹ Peroutka popřel historický fakt upálení Johanky z Arku roku 1431 v Rouenu protifaktem, v němž byla Johanka z Arku roku 1431 zachráněna francouzským komandem.

³² Dvojice akademiků pátrá po pravosti Rukopisu královédvorského a Rukopisu zelenohorského.

³³ Kontrafaktuální životopis československého prezidenta Edvarda Beneše.

³⁴ Topol zaměnil historický fakt reakce na invazi vojsk Varšavské smlouvy bez ozbrojeného konfliktu protifaktem, v němž se československá armáda i národ postavili vojskům na odpor se zbraní v ruce. Odpor si vyžádal velké oběti na životech a nesplnil očekávané naděje, jimiž bylo vyvolání třetí světové války.

³⁵ Jan Poláček zasazuje děj do roku 1953, dva roky po 2. světové válce, jež vyhrálo nacistické Německo, a České země jsou součástí Německé tisícileté říše.

³⁶ Jan Drnek vytváří alternativní události 2. světové války. Zachycuje nejprve Československo před Mnichovskou dohodou a následně Československo po odmítnutí Mnichovské dohody.

³⁷ „Zenkl (za využití podnětů historické fantasy) ztvárňuje alternativní verzi dějin, když prostřednictvím záměrně fiktivních instrumentů naznačuje důvody významné historické události, jakou byla bitva na Bílé hoře.“ (GILK, E., 2014. s. 126)

³⁸ GILK, E. *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* [online]. World Literature Studies 1337-9275. Vol. 6 (23), 2014 n. 2, s. 120-129. [cit. 206-7-4]. Dostupné z WWW: <http://www.wls.sav.sk/wp-content/uploads/WLS_2_14/WLS2_2014_Gilk.pdf>. s. 126

3 Narativní analýza

Následující kapitola je zaměřena na analýzu jednotlivých narativních kategorií Pekla Beneš, a to příběhu, události, vypravěče, postav, času a prostoru.

3.1 Příběh

Příběh je předáván čtenáři prostřednictvím vyprávění. „V zásadě můžeme příběh definovat jako osu kauzální a časové organizace dynamických a statických událostí a jejich nositelů (postav), kterou rekonstruujeme z narativního textu prostřednictvím odpovědi na otázku: *A co se stalo potom?*“³⁹ Jednou z podmínek příběhu je kauzalita (motivace). V Nesvadbově Pekle Beneš to jsou události od smrti matky hlavní postavy a vypravěče Josefa až po umístění hlavní postavy do psychiatrické léčebny. Smrt Josefovy matky s sebou přináší otázku po tajemném pacientovi, kterého všichni nazývají Beneš a kterého Josefova matka pravidelně navštěvovala. Tato událost motivuje Josefa pátrat v matčině minulosti, následný Josefův sen a konečně i jeho umístění do psychiatrické léčebny.

Kompozičně je příběh dělen do čtyř částí: I. Beneš blázen, II. Císař Beneš, III. Beneš vládne a IV. Peklo Beneš. Kontinuálně spojené jsou části I. a IV., které vyprávějí Josefův příběh během několika dní v 90. letech 20. století, a II. a III., které vyprávějí příběh Josefova dvojníka od roku 1938 až do roku 1989. Klíčovou událostí, která od sebe odděluje tyto dva příběhy a která přerušuje přirozený řád událostí, je okamžik, kdy je hlavní postava sražena svým dvojníkem na pohovku v ordinaci psychiatrické léčebny (I.) a dostává se do snu (II. a III.): „– *Co se tu pořád pleteš, ty karikaturó! Zmiz aspoň ty a vysvětli jim všechno. Padej... Znenadání mě udeřil do brady a porazil na pohovku. Ta se pode mnou propadla, vlastně se spíš propadlo něco vevnitř a já letěl do hloubky.*“⁴⁰ A následně okamžik, ve kterém Josefův dvojník skočí do bedny Indinetu a probouzí se na zemi ordinace (IV.): „– *Joško! zaslechl jsem z dálky. Ale to nebyl matčin hlas. – Pepku! křikla mi do ucha. Pomalu jsem otvíral oči: – Kdo*

³⁹ KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013. s. 33

⁴⁰ NESVADBA, J., 2002. s. 66

jsi? Kde jsi? A kdo jsem já? Seděla přímo vedle mě a zřejmě mne už delší dobu vyšetřovala.“⁴¹

Gerald Prince požaduje pro příběh přítomnost nejméně tří událostí, a to začátku, prostředku a konce. Pokud by se zkoumaly jednotlivé roviny, tak je možné v části snu (II. a III.) nalézt všechny tři požadované události. Příběh začíná okamžikem, kdy Josef vidí svého dvojníka stát před Matyášovou bránou na Pražském hradě, za prostředek je možné považovat vynález Indinetu a příběh končí v okamžiku, kdy Josefův dvojník skočí do bedny Indinetu.

V části reality je začátkem příběhu smrt Josefovy matky, prostředkem je jeho pátrání po její minulosti a pacientu Benešovi. Je ovšem otázkou, zda je možné závěr této části považovat za konec a zda je splněna potřeba uzavřeného děje. „*To byl můj návrat do reálného světa. Nakonec mě položili na oddělení primáře Kluka pro dlouhodobě nemocné: první patro, přímo u okna vedle pacienta Kramáře, kterého sem přivezli o den dřív a kterému tady odjakživa pro tu podobu říkají Beneš. Dosud zde leží ten pilný stařec s hrazdičkou, který ovšem někdy začíná cvičit už za svítání. Mám své privilegia, všichni se na mě trochu spiklenecky usmívají, jako by naznačovali, že sem nepatřím, a Kluk při vizitě chlácholí, že žádný proces nebude, že mě z toho tady dostanou. Doufám, že zde nebudu muset zůstat až do smrti. Beneš mluví málo, jen občas si stěžuje: – Nemůžu umřít, pane primáři. Je to náš osud, náš talent... všichni přikyvuji, protože přesebou vidí skutečného starce. Ale já se domnívám, že to myslím politicky. [...] Češi jako národ vynikají totiž především tím, že nezanikli, v tom jsou opravdu téměř výjimeční. Ale jindy – málokdy – se můj spolupacient rozhovoří o dalších katastrofách, které jakoby viděl před sebou: vypálení Strážnice a vyhlazení Uherského Svahi například, o masových hrobech a bratrovražedných bojích. Naposled barvitě líčil, jak v Bratislavě před Mandelou pověsili za nohy posledního náčelníka československé družiny a za zvuků národních písní čekali, dokud se neudusí vlastní krví, ten bývalý student ukrajinské emigrantské univerzity. Jestli pak si na něj pamatují? Podobným líčením zřejmě vystrašil až k smrti na začátku tohoto příběhu ty věrné Čechoslovenky, které sem přinášely svátost oltářní. Všechno kolem něho končí – zdálo se mu – jen on sám*

⁴¹ NESVADBA, J., 2002. s. 219

*zůstával, a tak nemohl splnit svůj poslední úkol, skončit to zvláštní léčení. Stával se apatický a většinou klímal. Stejně jako já. Jen občas, když se oba zároveň obrátíme na bok, se naše pohledy setkají a já v jeho očích zahlédnu jiskru vědomí. Je mi ho líto. Taky zřejmě čeká, až se konečně objeví naše Matinka a oba nás zbaví trýzně, oba nás zachrání...*⁴²

Pokud by byly předchozí události sledovány jako dominový efekt směřující k určitému konci (Josefovi zemřela matka, on se dozvěděl o jejích návštěvách u pacienta Beneše, začal pátrat po matčině minulosti a vytvořil určitou představu jiného Československa a nesmrtelného prezidenta Beneše), tak je možné považovat toto zakončení, kdy je Josef umístěn na oddělení primáře Kluka, za očekávané a splňující všechny podmínky. V závěru ale chybí čtenářem očekávané vysvětlení a odpovědi na spoustu otázek, které byly v příběhu položeny. Josef na konci již o Benešovi a událostech snu nepřemýšlí, přijímá realitu takovou, jaké je a nic nezpochybňuje. Vrací se na začátek vyprávění ke své matce.

3.1.1 Klíčové události Pekla Beneš

Událost je jedním z klíčových stavebních prvků pro výstavbu příběhu. Události je možné rozdělit do dvou oblastí – události jádrové a události satelitní. Klíčové události je dále dělí na události důležité pro vytvoření příběhu a události klíčové pro utváření charakteru postav a prostředí. Podle Wolfa Schmida určuje význam událostí pro příběh pět kritérií⁴³:

- 1) stupeň relevance událostí v rámci příběhu;
- 2) neočekávanost situace;
- 3) konsekutiva (účinnost) změny;
- 4) ireverzibilita (nevratnost);
- 5) neopakovatelnost událostí.

V Nesvadbově Pekle Beneš je několik klíčových událostí pro výstavbu příběhu. Mezi nejdůležitější jádrové události patří následující situace:

⁴² NESVADBA, J., 2002. s. 283n.

⁴³ Převzato podle KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013. s. 43n.

- 1) smrt Josefovy matky;
- 2) Josefovo pátrání po jejím vztahu s prezidentem Benešem;
- 3) přítomnost záhadného pacienta zvaného Beneš na psychiatrické klinice;
- 4) Josefův sen o vývoji Československa od září 1938 až do roku 1989;
- 5) vynález Indinetu;
- 6) Josefův návrat do reality;
- 7) Josefovo umístění do psychiatrické léčebny.

Události č. 1, 2 a 3 spolu úzce souvisí. „*Ale tvoje matky byla navíc zbožná. Starala se o ty vojáky, ale i o své kolegy z mládeže a učitele náboženství, katechety a řádové sestry, co museli za komunistů k lopatě, vesměs devadesátíky. – Kolik jich prosím tě u vás leží? – Už jen jeden... řekla Edita a zase vzlykla. – Říká se mu Beneš. Je to troska, víš, s kvěťákem v hlavě místo mozku, jenže tak krásně bečí, že připomíná někdejšího prezidenta, aspoň to tvrdí naše vrchní, která ho prý ještě pamatuje. Někdy začne odříkávat celá souvětí. O Společnosti národů a Malé dohodě, jako politickou přednášku, a pak připomíná doopravdy státníka. Můžeš se mnou zítra ráno vyrazit. Ukážu ti ho...*“⁴⁴ Podle kritérií Wolfa Schmida jsou tyto události propojené a na sebe navazující velmi důležité pro vývoj příběhu a jeho postav, především hlavní postavy. K tomu odkazuje již první věta příběhu: „*Moje onemocnění, jak asi musím nazvat svůj současný stav, začalo smrtí mé matky.*“⁴⁵ Co se týká očekávanosti události, tak je možné rozdělit tyto události na dva protichůdné póly. Smrt matky, o které se čtenář dovídá hned vzápětí, že se dožila devadesáti let věku, není nijak neočekávaná. Ovšem setkání se záhadným pacientem, který by mohl být bývalým prezidentem Benešem, podle historického vědomí již několik desítek let mrtvým, je možné považovat za událost neočekávanou. Tyto události ovlivní nejen hlavní postavu, ale následně i celý fikční svět, a jsou impulzem k událostem č. 4 a 5., tedy Josefovu snu a vynálezu Indinetu. Pro Josefa to jsou nevrátne (osudové) události, které spouští dominový efekt, jelikož kvůli nim na konci vyprávění Josef končí v psychiatrické léčebně. To samé platí i pro neopakovatelnost, tj. jedinečnost těchto událostí.

⁴⁴ NESVADBA, J., 2002. s. 13n.

⁴⁵ Tamtéž. s. 9

Událost č. 4, která se odehrává v oddílech II. a III., splňuje opět první tři kritéria Wolfa Schmida, jelikož ovlivňují příběh vývojem Josefova psychického stavu a také může být vysvětlením existence záhadného pacienta přezdívaného Beneš. Neočekávanost vývoje příběhu poté, co hlavní postava začne prožívat svůj sen, je podmíněna žánrem kontrafaktuální fikce, jelikož události, které se dále odehrávají, čtenář znalý české historie neočekává. S nevratností a fakticitou situace si autor v rámci žánru hraje, jelikož je otázkou, zda to, co se odehrálo ve snu hlavní postavy, je skutečné nebo ne. Příběh samotný pak tato událost nezakončuje.

Vynález Indinet, který je označen jako událost č. 5, patří mezi jedno z klíčových témat příběhu (vedle alternativního vývoje československých dějin od září roku 1938). Tento vynález není čtenářem očekávaný a souvisí opět se žánrem díla. Vynálezem Indinetu je ovlivněn celý fikční svět. A splněna jsou i poslední dvě kritéria nevratnosti a neopakovatelnosti.

Události č. 6 a 7 rámuje IV. část příběhu. Josefův psychický stav se po návratu do reality neustále zhoršuje, stále se zabývá událostmi, které ve snu viděl, a nakonec je umístěn do psychiatrické léčebny vedle pacienta Beneše. Josefův zhoršený psychický stav je od počátku čtenáři znám a je očekáváno jisté vysvětlení a vyřešení celé záhady kolem pacienta Beneše, které ale nepřichází. Událost č. 7 zakončuje předchozí události, které byly výše označeny za dominový efekt. Pro Josefa je tato událost velmi závažná, jelikož ovlivňuje jeho další osud, který ale čtenáři není znám.

3.1.2 Vypravěč

Vypravěče, mluvčího narativní výpovědi, je v Nesvadbově Peklu Beneš možné rozdělit na dva protikladné typy. V oddílech I. a IV. je příběh vyprávěn v ich-formě a vypravěčem je Josef, tedy vypravěč odkrytý⁴⁶. Jde tedy o typ homodiegetického vypravěče, resp. autodiegetického, který je účastníkem příběhu, zde dokonce hlavní postavou.

⁴⁶ „V prvním případě si vypravěče konstruujeme jako fikční osobu. Vytváříme si hypotézy o vypravěčových úmyslech, touhách, motivacích apod.“ (KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013. s. 125)

V oddílech II. a III. přechází vypravěč z ich-formy do er-formy. Na počátku II. oddílu je vidět přítomnost Josefa jako vypravěče a vyprávění pokračuje stále v ich-formě. „*Dokud jsem nespátril svého dvojníka. Stál jako já tehdy před Maxmiliánovou bránou na Hradě, na místě, kde ho opustila matka. Ještě bylo cítit pach její voňavky „Nad střechami Paříže“.* Vojáci u brány měřili každý dva metry a nedívali se dneska před sebe tak přísně. Italské uniformy jim padly jako na míru šité. Snad to opravdu šili každému ročníku extra? Ale jak potom museli upravovat ty ruské ušanky? V zásadě je to správné: tenhle stát vznikl bojem legií a jeho dědicové si mají stále připomínat své zakladatele. Čímpak se asi zasloužili ti „beefeaters“, co stráží Buckinghamský palác v Londýně? Ale dneska tady kluk dlouho nečekal. Prošel kolem strážní budky vlevo, která nebyla opuštěná, a oba vojáci si ho nevšimli. Nebo to snad předstírali? Viděl jsem, že běží po prvním nádvoří jako o závod. Tohle nebylo opakování ani sen, tohle byla jiná skutečnost, zdálo se mně, protože jsem skoro cítil mramorové desky pod nohama.“⁴⁷

Následně dojde ke změně, vypravěč Josef se stahuje do pozadí a stává se pouze pozorovatelem. Ich-forma se mění na er-formu. „*Běžel do prvního patra kolem sálů, jako by to tady dobře znal, jako by tu nebyl prvně. Nikdo si ho nevšiml, protože i kolem běhali lidé trapem: komorníci, číšníci, služebné, vojáci, zdravotníci a civilové, ozývaly se zvuky Radiožurnálu: bubláni Vltavy u pramene, v dlouhých prodlevách, ale zdáli znělo i hlášení nejrůznějších jiných přijímačů v nejrůznějších řečech.*“⁴⁸

Er-forma převažuje v oddílech II. a III., ale několikrát se stane, že vypravěč Josef vystoupí ze svého pozorování a opět se objevuje ich-forma. Josef vnímá probíhající příběh jako paralelu svého života a komentuje nastalou situaci. „*V tu chvíli se mně udělalo zle. Až dosud jsem sledoval celý příběh s napětím a chvílemi jsem se v mladém muži viděl, jaksi to všechno se mnou souviselo, ty lidi jsem znal, i když jejich osudy byly tak neuvěřitelné. Byl jsem stržen tím, co se přede mnou odehrává, natolik, že jsem ani nevnímal svou polohu – ležel jsem dosud naznak pod přiklopem jako v rakvi, ale neuvědomoval jsem si to, nebo to spíš byl polospánek? Teprve s objevením toho vynálezu mně začalo být nevolno. Cítil jsem, že mě něco tlačí do zadku, a chtěl jsem*

⁴⁷ NESVADBA, J., 2002. s. 67

⁴⁸ Tamtéž. s. 67n.

zavrtět hlavou. Navíc se mně začal zdvíhat žaludek, přesně jako kdysi při dlouhých letech motorovými letadly, kdy byl cítit každý vzdušný vír a kdy jsem jednou chtěl raději vyskočit do prostoru než snášet kymácení, doprovázené bouří a blesky, to jsme se přibližovali k Alpám. Tentokrát mě musela popudit ta zřejmá nespravedlnost. Předvádí se mi můj vlastní osud, fantastický a nepravdivým, ale až dosud jsem to všechno mohl klidně přijmout. Teprve když Edita začala vyprávět na půl úst, jak vyfotografovala ty šmouhy nad rozčileným pacientem, tak mě ovládlo vzrušení. Takhle to přeci nebylo! Ten objev byl můj! Napadl mě tady v léčebně, když jsem tu trávil svá azylové léta, po jednom maratonském průjmovém skupinovém sezení a filmoval jsem spící pacienty zcela vědomě, i to byl můj nápad. S firmou Kodak to nemělo nic společného.⁴⁹

Josefovo vynoření a komentování situace souvisí hlavně s vynálezem Indinetu, který považuje za svůj vynález, což je vidět v předchozí i v následující citaci. „A já jsem uviděl jeho. Taky mě polekal. Prvně během jeho příběhu jsem si uvědomil svou pozorovatelnost. Kde to vlastně jsem? Jak to, že mohu být přítomen všemu, co se děje s mým dvojníkem? A je to můj dvojník doopravdy? Snažil jsem se pohnout a praštit se přitom do hlavy. Byla to skutečná bolest. Tady, na místě. Ale místo bylo polodlouhé, podobné rakvi, a tak mě napadlo, že jsem snad pohřbený. Jenže jsem pravidelně dýchal a tlukot v té obrazovce byl zřejmě tlukot mého srdce. Teď jsem si teprve začal uvědomovat: ten paralelní příběh, který se tak podobal mému životu, až na to, že byl mnohem úspěšnější, ty možné dějiny Československa, o kterých jsem jen snil. Pamatuji si, jak jsem po Mnichově hledal spojence na mapě Evropy: každý nás zradil. Jediné, co jsem našel, byla obec Nowa Ves u Postupimi blízko Berlína. Tam museli zůstat nějakí Češi, jejichž předci emigrovali po Bílé hoře, tak jsme se mohli obrátit, myslil jsem jako kluk. Videň mě nenapadla, ačkoliv to v té době bylo opravdu druhé největší české město po Praze. A odkud vzali můj nápad? Já přece opravdu fotil tu vrtící se pacientku, jenže moji metodu kdekdo odmítl, natož abych se s ní dostal k prezidentovi! Ten je přece v mém světě už dávno mrtvý. Co je tohle za děj? Čeho jsem to tady svědkem?⁵⁰

Otázkou je, zda je možné přemýšlet o nespolehlivosti či spolehlivosti Josefa jako vypravěče. „Nespolehlivý vypravěč je tedy takový vypravěč, který se ze své

⁴⁹ NESVADBA, J., 2002. s. 123n.

⁵⁰ Tamtéž. s. 188n.

*nespolehlivosti nezáměrně a nepřímou postupně sebeusvědčuje.*⁵¹ Josef, jak již sám uvádí na počátku vyprávění, je nemocen a jeho psychický stav se průběžně zhoršuje. Během vyprávění se objevuje několika momentů, ve kterých je zpochybněna Josefova paměť. „*V bílém plášti říkáš? Vrchní říkala, že jsem ho měl na sobě... To by znamenalo, že jsem tam opravdu byl já a že jsem to prostě zapomněl...*“⁵² Josef to nejprve považuje za počínající senilitu, později to spojuje se svým dvojníkem.

3.1.3 Postavy

Postavy v Pekle Beneš můžeme rozdělit, kromě běžného rozdělení na hlavní a vedlejší, podle toho, ve které rovině příběhu vystupují. Jedná se o rovinu reality (oddíly I. a IV.), které časově zahrnuje několik dní v 90. letech 20. století, a rovinu snu (oddíly II. a III.), které časově zahrnuje období od roku 1938 do roku 1989.

Zprvé tu jsou postavy, které vystupují pouze v rovině reality, zadruhé postavy, které vystupují pouze v rovině snu a zařetí na postavy, které vystupují v obou rovinách příběhu. Dále je možné postavy rozdělit na fiktivní a historické, které se opět objevují v obou rovinách příběhu, tedy v realitě a i ve snu.

Do postav, jež vystupují pouze v rovině reality, je možné zařadit postavy Edity Vinařové, doktora Kluka a personálu psychiatrické léčebny. Do postav, které vystupují pouze v rovině snu, je možné zařadit postavy Josefova dvojníka, matky, otce, Hodináře, doktora Wienera, Edity Wienerové, doktorky Holly Ptacek a Františka Moravce. Mezi postavy, které vystupují v obou rovinách, je možné zařadit postavy Josefa, Beneše, Aleny, Emanuela Moravce a pátera Adolfa.

Hlavní postavou příběhu je Josef, který je zároveň i vypravěčem příběhu. Prostupuje všemi čtyřmi částmi příběhu, ale je otázkou, zda Josef z částí I. a IV. je stejným Josefem z částí II. a III. Josef jako vypravěč se podílí i na charakteristice všech postav a také své vlastní. Z hlediska vnitřního vývoje patří Josef mezi vývojové postavy, zbývající postavy je možné charakterizovat jako konstantní. Vedle Josefa je tu také postava jeho dvojníka, který má s Josefem mnoho společného. Vedlejší postavy s Josefem kooperují a tím vytvářejí jeho příběh a jsou důležité pro završení Josefova

⁵¹ KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013. s. 140

⁵² NESBADBA, J., 2002. s. 37

osudu a příběhu, a to manželka Edita tím, že ho přivádí na stopu pacienta Beneše, a personál psychiatrické léčebny tím, že přivádí Josefa na možnost, že má dvojníka.

Významnou postavou je postava Josefovy matky, která na počátku příběhu umírá a její smrt je hybným motivem následujících událostí. Reálně ale vystupuje pouze v oddílech II. a III. Charakterizuje ji povolání učitelky a její zvláštní vztah s prezidentem Benešem.

Mezi hlavní historické postavy patří postava prezidenta Beneše, který prostupuje všemi čtyřmi díly, i když jeho přítomnost je v oddílech I. a IV. s otazníkem, jelikož není řečeno, zda je to skutečně Beneš. „– *Prohlížela jsem záznamy, které dodala pojišťovna. Víte, dělám na odkladácích už přes čtyřicet let, ale takového pacienta jsme ještě neměli. A navíc je do rodiny bývalého prezidenta podobný! Malý, kulatá hlava, ale především bečí. Vy se na to ještě musíte pamatovat, pane doktore... obrátila se na mě jako k nejstaršímu.*“⁵³ Postava Beneše také představuje tajemství, které vede hlavní postavu k pátrání po aktivitách jeho zemřelé matky, jelikož byla až do své smrti s Benešem v kontaktu. Podstatným prvkem charakterizace postavy Beneše je také jeho nesmrtelnost.

K dalším historickým postavám patří Benešova manželka Hana Benešová, vedoucí československých zpravodajců František Moravec a Emanuel Moravec, zvaný Yster. Tyto postavy se objevují především v oddílech II. a III., ale Emanuel Moravec se znovu objevuje v oddíle IV., přestože se v rovině snu zastřelil.

Kromě toho se v příběhu vyskytují i postavy, které sice mají svoji úlohu pouze v jedné části, ale shodují se jménem postavy v části druhé. To je příklad Edity Vinařové/Wienerové, která vystupuje v rovině reality jako Josefova manželka a v rovině snu jako dvojníkova americká milenka a dcera doktora Wienerova. Tato shoda jmen se promítá i do myšlení hlavní postavy, jak ukazuje následující úryvek: „*Ještě se zastavil na schodech a zeptal se zničehonic: „A vy se nejmenujete Wienerová? Nebyla jste nikdy v Americe, že ne?“ Poskočil štěstím, když slyšel souhlas, a smál se pak celou cestu po schodech až k domovním dveřím, blázen jeden... Moje žena se ovšem*

⁵³ NESVADBA, J., 2002. s.15n.

*jmenovala před svatbou Vinařová. Teprve teď jsem si uvědomil, že si její otec dal změnit jméno, když se vrátil po válce z Osvětimi. Znělo to moc německy, a tak si začal říkat Vinař. [...] Wiener ovšem vystupoval v mém nedávném fantastickém snu a Edita v něm byla mou milenkou v New Yorku, totiž milenkou mého dvojníka, ten neměl o prostatě dosud představu. Jak to mohl ten stařec včera vědět?*⁵⁴

3.1.4 Čas

Čas příběhu Pekla Beneš začíná v 90. letech 20. století (I.), následně se posouvá o několik let zpět do roku 1938 a od toho okamžiku pokračuje chronologicky až do roku 1989 (II. a III.), kdy se příběh opět vrací do 90. let 20. století a kdy je také zakončen (IV.). Vyprávění v obou částech (90. léta 20. století a 1938-1989) postupuje chronologicky, ale celkově všechny čtyři části chronologii netvoří. Není možné zde uvažovat o retrospektivě, i když by sled událostí modelu 2-1-3 odpovídal, jelikož spojující události na sebe přímo nenavazují. Spojuje je pouze to, že hlavní postava upadá do bezvědomí a později se z něj probouzí. Jedinými propojujícími body v obou částech jsou postavy Josefa, Beneše a matky. Ta sice v příběhu 90. letech 20. století přímo nevystupuje, ale pouze se o ní mluví.

Čas v oddílech I. a IV. je narativní přítomností. Čas v oddílech II. a III. mapuje několik desítek let v životě údajného Josefova dvojníka. Nemůže být označován za narativní přítomnost, jelikož to jsou pro vypravěče události již proběhlé. Začíná v září roku 1938 v době mnichovské krize a končí v roce 1989. Postupuje přes jeho dětství v roce 1938, pokračuje jeho studiem medicíny a studijním pobytem v USA ve 40. letech 20. století, prací, soukromým životem s Alenou a událostmi kolem a po vynálezu Indinetu. Ke konkrétnímu časovému zasazení pomáhají čtenáři události světových dějin, jako je 2. světová válka a studená válka, které postupují v přesném sledu, který je znám z historie, jedinou výjimkou jsou události v historii Československa.

„Gérard Genette, který v Diskurzu vyprávění poskytl naratologii základní pojmovou soustavu pro analýzu času literárního díla, postřehl, že o vztazích mezi časem příběhu a časem vyprávění lze uvažovat z hlediska tří aspektů:

⁵⁴ NESVADBA, J., 2002. s. 236n.

- 1) *Posloupnosti*
- 2) *Trvání*
- 3) *Frekvence*.⁵⁵

Z hlediska posloupnosti jsou podáváné události achronologické⁵⁶. Očekávaná posloupnost by odpovídala událostem II. a III. části, na něž by navazovaly události částí I. a IV. Tato posloupnost by ale neodpovídala žánru, v němž je příběh napsán. Je možné říci, že vyprávěná situace odpovídá prolepsi⁵⁷. Pokud by události snu byly reálné, odpovídaly by událostem A–D, a události reality pak událostem E–H.

Z hlediska aspektu trvání času vyprávění se v částech II. a III. objevuje zrychlené vyprávění. V těchto částech jsou vyprávěny události, které shrnují přes padesát let historie. V částech I. a IV. jde pak o zpomalení vyprávění, jelikož je velmi podrobně popisováno několik dní Josefova života.

Z hlediska frekvence vyprávění se v příběhu nejčastěji vyskytuje singulativní frekvence, které je nejobvyklejší formou vyprávění, tedy jednou se zde vypráví o událostech, které se staly jednou.

3.1.5 Prostor

Z hlediska vyprávěného světa v *Pekle Beneš* je možné opět rozdělit prostor podle rovin příběhu. V rovině reality je prostor zasazen do Československa, konkrétně do dvou psychiatrických léčeben, a to zaprvé léčebny, v níž pracoval Josef a v níž navštěvovala Josefova matka pacienta Beneše, a zadruhé sanatorium v Buzkovicích, odkud záhadný pacient pocházel, a do Josefova rodného domu. V rovině snu je prostorů, v nichž je příběh vyprávěn více, jelikož se odehrává v delším časovém úseku. Zaprvé je to Československo a Pražský hrad, Josefův rodný dům a sanatorium v Buzkovicích. Zadruhé USA a město New York. Centrem v obou rovinách je sanatorium v Buzkovicích. Periferii pak tvoří New York, Pražský hrad a Josefův rodný dům.

⁵⁵ KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013, s. 108

⁵⁶ Achronologií je myšlen postup událostí, jenž jde proti očekávané posloupnosti vyprávění.

⁵⁷ Prolepsi je myšleno, že události E-H jsou podávány dříve, než byly podány události A–D.

Z hlediska strukturace textu (formálního uspořádání) jde zaprvé o vstup do příběhu *in medias res* (uprostřed děje)⁵⁸ a také se hned na začátku čtenář dovídá o Josefově onemocnění, o jehož průběhu se dovídá až v dalších částech příběhu. Text je dále strukturován do čtyř oddílů, které nejsou dále děleny na kapitoly. Zadruhé je děj zakončen otevřeným koncem příběhu.

⁵⁸ Podle dělení vyprávění na čtyři typy: 1) klasický způsob realistického vyprávění, 2) *in medias res*, 3) na začátku vyprávění jsou umístěny události z pozdějších etap příběhu, 4) vyprávění začínající předmluvou. (Podle KUBÍČEK, T., HRABAL, J. A BÍLEK, P. A., 2013, s. 94n.)

4 Tematická analýza

Dílo *Peklo Beneš* je možné rozdělit, stejně jako další díla postmoderní literatury, do několika tematických rovin. Čtenář si pak může vybrat, které rovině se bude věnovat, nebo číst všechny tematické roviny najednou. Tématy *Pekla Beneš* jsou:

- 1) vhled do lidské psychiky a identity;
- 2) kontrafaktuální dějiny Československa v letech 1938–1989;
- 3) vědecko-fantastický vynález Indinet;
- 4) otázka lidského stáří.

Hlavním tématem *Pekla Beneš* je vhled do lidské psychiky⁵⁹, studium člověka a jeho identity (především prezidenta Beneše a hlavní postavy Josefa). Tento vhled do Benešovy psychiky je spojen s jeho vztahem ke světovým politikům a politickým situacím doby, ve které Beneš stojí v čele alternativního Československa jako prezident. V postavě Beneše jsou propojeny jak problémy samotného Beneše, které mají vliv na jeho politickou kariéru, tak prvky z české národní povahy. Josefova identita a psychika je od počátku příběhu problematizována a ještě více tyto otázky vygradují poté, co se Josef setká se svým dvojníkem a Josefova identita se začíná rozdvajovat.

I když je *Peklo Beneš* označováno v recenzích a na přebalu knihy za politfikci, jsou kontrafaktuální dějiny Československa v letech 1938–1989 tématem vedlejším. Kontrafaktuální dějiny zasazují příběh do rámce a vytvářejí kulisu pro další události příběhu. Druhým vedlejším tématem je vědecko-fantastický vynález Indinet, který souvisí s hlavním tématem. Indinet je právě nástrojem, díky kterému je možné nahlédnout do psychiky jednotlivých postav příběhu.⁶⁰ Zároveň je i přístrojem, který umožňuje, že se Beneš dožívá tak vysokého věku a je nesmrtelným.

Posledním tématem je problematika lidského stáří. Tento problém je opět spojen s dvěma nejdůležitějšími postavami příběhu, a to Benešem a Josefem. Beneš v příběhu vystupuje jako člověk, který nemůže umřít. Josef je v důchodovém věku, sám sebe staví do opozice se svojí manželkou Editou, která je o několik let mladší, a s doktorem

⁵⁹ Téma lidské psychiky je spojeno s Nesvadbovým povoláním psychiatra, které se do jeho knih promítá.

⁶⁰ Obě tato témata (kontrafaktuální dějiny a Indinet) jsou dále analyzována v podkapitolách této kapitoly. Jedná se o faktografické změny spojené se žánrem kontrafaktuální fikce, v níž jsou změny některé historické události v protifakta, a vědecko-fantastický prvek vynálezu, ovlivňujícího lidskou psychiku.

Klukem, jehož příjmení je možné vnímat jako nomen omen. Josef popisuje problémy, které mu stáří přináší jak v psychickém, tak ve zdravotním a sexuálním životě.

Celkovým smyslem díla nejsou šťastnější dějiny Československa, jak je uvedeno v podtitulu knihy, ale je jím otázka ovlivnitelnosti lidské psychiky a identity člověka. Postavy (opět především Beneš a Josef) zde nejsou svými vlastními pány, ale stávají se nástrojem pro osobní potřeby a politické cíle ostatních postav příběhu.

4.1 Kontrafaktuální protifakty v Pekle Beneš

Nesvadba „přistupuje k disociaci protagonisty, který si ve svých halucinacích vytváří svého dvojníka a spolu s ním odlišnou poválečnou historii. Titulnímu prezidentovi se v ní podaří zabránit Mnichovské dohodě a Československo je následně prohlášeno neutrálním státem. Od tohoto momentu se odvíjí nepřehledný řetěz nejrůznějších událostí, intrik, dějových zvrátů a špionáží, které z alternativní verze dějin vytvářejí nekontrolovatelný chaos. Výsledný zmatek můžeme vnímat jako výsledek historické odchylky, kdy přestane fungovat jakýkoliv dějinný řád, zároveň ovšem Nesvadbův text podává deziluzivní výpověď o dějinách jako takových, které při odhalení své nahodilosti postrádají řád již ze své podstaty.“⁶¹

Josef Nesvadba ve svém díle vybírá několik událostí z dějin 2. poloviny 20. století a mění je za účelem vytvoření kontrafaktuální fikce. Nesvadbou vytvořené protifakty jsou (na základě výše uvedeného rozdělení na pravdivé, plauzibilní a neplauzibilní) pravdivé, jelikož splňují základní model: došlo-li k této historické situaci a její vývoj nepokračoval tak, jak se známo, musela nastat odlišná situace. To odpovídá právě událostem v Pekle Beneš, které začínají v období politické, mnichovské krize v září roku 1938. K podepsání Mnichovské dohody ale nedojde a následný vývoj Československa je odlišný do historické skutečnosti. Všechny události, které ovlivňují historická fakta a mění je na protifakta, jsou podávána jako útržky rozhlasových hlášení nebo novinových titulků, což způsobuje jistou nepřehlednost a vyvolává otázky čtenáře, zda je tomu opravdu tak, jak informace pochopil.

⁶¹ GILK, E. *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* [online]. World Literature Studies 1337-9275. Vol. 6 (23), 2014 n. 2, s. 120-129. [cit. 206-7-4]. Dostupné z WWW: <http://www.wls.sav.sk/wp-content/uploads/WLS_2_14/WLS2_2014_Gilk.pdf>. s. 124n.

Prvním protifaktem, který mění celý následující vývoj událostí, je změna situace v Rakousku již zabraném německou Třetí říší. Tento protifakt rozhýbe další události 2. poloviny roku 1938 a úplně změní historické události tohoto období v Československu. Druhým protifaktem je role Benita Mussoliniho jako garanta míru a vyhlášení Československa jako nezávislého státu. Události 2. světové války následně pokračují beze změny napadením Polska, útokem na Francii a její kapitulací, útokem na SSSR a končí smrtí Adolfa Hitlera a dobytím Berlína.

I následující události 2. poloviny 20. století zůstávají v obecných dějinách stejné, pouze Československo je stále demokratickým státem (bez komunistického převratu) a prezidentem zůstává Edvard Beneš. Nesvadba vybírá i některé z událostí z československých dějin, aby je následně použil a upravil pro svůj tvůrčí záměr. Jsou jimi pokus o návrat Habsburků na český trůn, nejasná sebevražda Jana Masaryka, sebevražda Emanuela Moravce. Mezi přetrvávající osoby celé linie snu patří prezident Beneš, František Moravec a Josefova matka. Beneš vládne Československu až do roku 1989, kdy se začíná objevovat otázka rozpadu Československa, se kterou se Beneš nemůže vyrovnat. Benešova smrt je ohlášena po havárii vrtulníku. Ovšem jeho smrt není jistá.

4.1.1 Události roku 1938 a 2. světové války

Jak již bylo výše uvedeno, k prvním změnám historických faktů dochází v době tzv. Mnichovské krize v září 1938. K odchýlení od historických událostí a vzniku prvního protifaktu dochází v okamžiku změny politické situace ve Vídni. *„Ve Vídni došlo k pokusu o vzpouru! Pak bylo s rakouským hlavním městem přerušeno, nyní župy Ostmark, přerušeno spojení a jeho letiště nepřijímalo. Potom vydal v Berlíně polní rozkaz generál Beck, z něhož nebylo jasné, co znamená (mluvilo se o věrnosti německého vojáka vlasti). Potom se na vlnách vídeňského rádia místo slovenského separatisty Ďurčanského hlas před několika měsíci sesazeného kancléře rakouské republiky Schuchnigga, který vyzývá obyvatelstvo ke klidu a jmenuje jako svého zástupce „pro každý případ“ Quido Zermatta, svého přítele. Mezi lidmi se objevuje dřívější prezident Miklas a je zdraven částí obyvatel.“*⁶² Rakousko tedy odmítá zůstat

⁶² NESVADBA, J., 2002. s. 76

součástí Velkoněmecké říše, objevují se postavy spojené s dobou před anšlusem Rakouska a situace se začíná měnit.

Situace Rakouska je nakonec vyřešena aktivitou Benita Mussoliniho a z Rakouska se stává nezávislý stát. *„Osvobodil se Žužník-Schuschnigg, vládu převzal prezident Miklas a Dolfusovy oddíly, které se už neštěkají se socanama. Němci se stáhli na své hranice. Všechno rozhodl Mussolini, myslím, ten fašoun. A o nás možná nikdo ani nebude vědět. Mussolini a generál Beck. Říká se, že odmítl zaútočit na naše opevnění, ale stejně se říká, že rakouskou vládu osvobodili Italové.“*⁶³

Druhým protifaktem, jenž souvisí s prvním výše uvedeným, je role Benita Mussoliniho v celé situaci roku 1938. Mussolini zde vystupuje jako garant míru a svolává do Mnichova jednotlivé zúčastněné delegace na setkání, které má vyřešit nastalou politickou situaci ve střední Evropě. *„Jednání dopadlo po několika dnech: Sudety dostaly autonomii s tím, že k návštěvám Říše lidé nepotřebovali ani pas. Příslušníci domobrany, kteří už utekli a cvičili zábor, se mohli beztretně vrátit. Neutralita Rakouska a Československa měla být zaručena mezinárodní úmluvou, kterou budou mocnosti garantovat, včetně Itálie.“*⁶⁴ Mnichovská konference u Nesvadby neznamena konec první republiky a následnou fašizaci druhorepublikového režimu, ale Československo se stává společně s Rakouskem a Švýcarskem jedinými nezávislými státy v Evropě.

Následné události 2. světové války pouze ohraničují příběh Josefova dvojníka během jeho studia medicíny, resp. psychiatrie, a probíhají beze změny, resp. bez událostí, jež se odehrávaly v době protektorátu. Je zmíněn útok na Francii a její následná okupace, útok na SSSR, konec války se smrtí Hitlera a vlající rudou vlajkou nad Bundestagem. Kromě toho, že dávají časové a prostorové ohraničení dvojníkova příběhu, jsou určitým způsobem důležité pro postavu prezidenta Beneše. Tyto události a vztah Beneše k jednotlivým světovým státníkům ovlivňuje jeho zdravotní stav a vede pak k vynálezu Indinetu a jemu podobných přístrojů.

⁶³ NESVADBBA, J., 2002. s. 84

⁶⁴ Tamtéž. s. 82

4.1.2 Návrat Habsburků

Dalším z kontrafaktuálních událostí a protifaktem je pozvání tří mužů z dynastie Habsburků na Pražský hrad a snaha o jejich návrat na český trůn. *„Čeká nás totiž slavnost... vysvětloval mu potom v limuzíně Moravec. E-day. Celá Evropa slaví V-day, Den Vítězství, a my budem mít svůj E-day, Den Imperia. Po dlouhé době několika generací se čeká v Praze návštěva celého habsburského rodu. Během války nás tolerovali, ale teď jsme jim dobří. Přece jenom nám zbylo mezi Spojenci pár přátel, u nás jsme nikdy neměli tolik fašistů a prezident je žákem velkého Masaryka: Praha uvede Habsburky do společnosti. Mezi demokraty. Přijedou i se Schuschniggem, který nám pomohl na začátku. Byla to jeho podmínka. Pro pana prezidenta to nebude lehké...“*⁶⁵ Praha v tomto okamžiku zaujímá důležité místo a stává se zprostředkovatelem obnovení habsburské moci. Beneš, jako i v jiných rozhodujících momentech, onemocní a jeho zdravotní stav je nejasný.

K návratu Habsburků na český trůn ale nedojde, jelikož nastává důležitá událost, při které všichni mužští nástupci zemřou během dopravní nehody, což je i dalším protifaktem. *„Tak jsem to nemyslela, copak jsi neslyšel zprávy? Konec Habsburků v Čechách?! Dnes odpoledne se prý převrátil jejich Rolls-Royce v zatáčce pod Bulovkou. Všichni jsou mrtvi, Otto, Felix i Kral-Ludwig, rozumíš? Žádní dědici trůnu po meči. Ani ve Vídni, ani v Praze, ani v Madridu, ani v Nizozemí, finito. Osmadvacet pánů ze Staromáku bylo pomstěno. I když jim asi při té havárii netrhali jazyk jako Jeseniovi, ale kdoví, prý se odtamtud ozývaly divné zvuky. Někdo tvrdí, že slyšel střelbu, ale prý to byla rána prasklé pneumatiky v té velké rychlosti, kterou tak nesmyslně vjeli do tamější zatáčky cestou z Panenský Břežan na Hrad. Celý levobřežní prostor Prahy je uzavřen. Vypadá to, že někoho hledají. Že by jim nějaký Habsburk utekl? Nebo nechtějí, aby žurnalisti fotili, když je vyřezávají po kouskách ze zmačkaných plechů toho Royce? Na Staromáku tehdy netrhali jen jazyky, taky lámali v kole, tuším, že věšeli na hák a mrskali ulicemi do vrchu až na hradní nádvoří...“*⁶⁶

V situaci nepovedeného návratu Habsburků na český trůn používá Nesvadba několik prvků, které odpovídají událostem kolem atentátu na Reinharda Heydricha

⁶⁵ NESVADBA, J., 2002. s. 126

⁶⁶ Tamtéž. s. 140

v roce 1942. Zaprvé je to trasa z Panenských Břežan na Pražský hrad, po které jede automobil s Habsburky a která odpovídá trase, po které jel i automobil s Reinhardem Heydrichem. Zadruhé je to místo nehody v zatáčce pod Bulovkou, které odpovídá místu, kde byl proveden atentát. Třetím faktem jsou informace o možném výstřelu a ráně z prasklé pneumatiky, které odpovídají výbuchu bomby a následné střelbě, která po atentátu následovala. A začtvrté je to informace o uzavřené části Prahy a domovních prohlídkách, které odpovídají počátkům druhého stanného práva, které bylo vyhlášeno po atentátu.

Je možné zde vidět propojení fikčního světa a proběhlé historie. Je tu situace smrti Habsburků po dopravní nehodě plná určitých otázek, ke které odkazuje již slovo prý v Alenině výpovědi. Stejně otázky a epistemické částice typu prý přináší i samotná historická událost atentátu. Obě tyto události jak fikční, tak historická odstranily osoby význačně ovlivňující budoucí české dějiny. A určitá spojitost je možná vidět i mezi změnou zdravotního stavu Beneše, který je na začátku nemocen, jelikož je ohroženo jeho Československo, a po ohlášení automobilové nehody se jeho zdravotní stav okamžitě lepší, když je Československo před habsburským návratem zachráněno.

4.2 Indinet

Vědecko-fantastickým prvkem v Pekle Beneš je český vynález Indinetu. Indinet vychází z amerického experimentu firmy Kodak, který byl následně základem, jak pro vynález amerických Soulettes doktora Wienera, tak pro český Indinet. Indinet (a také Soulettes) je přístroj, který umožní člověku, aby prožil a vyrovnal se se svými obavami a tužbami, tedy s věcmi uloženými v lidském id, které jsou následně zaznamenány nejprve na fotografii, později jsou promítány jako film. Celý proces Indinetu i Soulettes je spojen s vyprazdňováním.

S prvním pokusem o tento vynález se Josefův dvojník setkává za 2. světové války během svého studijního pobytu v USA přes Editu Wienerovou a speciální fotoaparát značky Kodak. *„Dostala jsem totiž vlastní nápad, doktore Jago... našpulila pusu k polibku, jako by spolu bydleli léta. – Urziho jsem ti musela přebrat. Má zaplaceno ještě sedm hodin a my nebudem peníze vracet, to není naše filozofie... říkala americky. – Zkusila jsem ho při těch jeho projevech fotit. Víš, teď samozřejmě mluví jen o tom, jak*

miluje svou ženu a jak nenávidí tu irskou slečnu, která ho chtěla svést jen proto, že je vlastně německá špiónka. Ale už po prvním odchodu se mu u liftů udělalo zle. Jenže Sheile se tím nedovolal. Jen zase vyrušil ostatní. A tak zatímco ho chlácholili, utěšovali a přemlouvali, vzala jsem tuhle nejnovější Kodak a vyfotila ho jeho reportérka. Přimo u těch liftů a i potom na pohovce naší první pomoci. A podívej se... nad hlavou pacienta Uřídila se proti ztemnělému oknu mohla rozeznat jakási šmouha. Edita ukázala jinou fotografii, přímo ze dveří a třikrát zvětšenou. Teď nebylo pochyb, byla tam stejná šmouha. Ženská postava? Neuvěřitelně primitivně a surově sprostá, vlastně jen vagina s hlavou, snad se kvůli tomu Edita tak posadila na gauči... Pubertální porno, přímo z Urziho nevědomí? – To je nesmysl... zavrtěl hlavou. – Je to speciální vývojový film firmy Kodak. Když se neprosadí v naší léčbě, určitě to můžu prodat jejich reklamnímu oddělení... mrkala na něj a chytila ho za opasek u kalhot, jako by očekávala striptýz, tentokrát pánský. – Pacient by si mohl sám prohlížet své fantazie, rozumíš? Jestli nenávidí klimakterickou Němku, vypočítavou Irku, nebo ženy vůbec. Podívá se, odžije to. Jako vražda panáka, jenže teď roztrhá jen fotografii a má pokoj. Aspoň na chvíli. Bez posluchače. Jen s aparátem...“⁶⁷ Objev je v začátcích spojen se speciálním fotoaparátem Kodak a s fotografováním pacientů, nad nimiž se objeví jejich tužby a obavy a jež mohou pacienti skrz to prožít a zbavit se svých problémů.

„Wiener sáhl zkušeným hmatem pod splachování. Byla tam jakási přídavná nádržka. Když ji obrátil, zdálo se, že je to přílba. Nedávno sejmutá z hlavy. Něco z ní pomalu a opatrně vytáhl, pomalu se opět obrátil k doktorovi a položil před něj dokonalou barevnou fotografii. Na ní matka, klečící na židli s nahými zády, jak to viděl u Hodináře, ale před ní on sám“ Sám mladý doktor, se spuštěnými kalhotami a vzrušeným pohlavím, vzadu Beneš plazící se na podlaze jako po výprasku.“⁶⁸ Tento vynález, podobný budoucímu Indinetu, je v Americe nazýván Soulettes a jeho tvůrcem je doktor Wiener. „Výsledkem bude očista těla i duše, nové absolutní záchody. Zatím je chceme vést pod krytím SOULETTES. Jako Toilettes! A později pod tím názvem inzerovat. Představuji si, že každé ráno majitel tohoto zařízení navštíví po snídani svou

⁶⁷ NESVADBA, J., 2002. s. 121n.

⁶⁸ Tamtéž. s. 179

*místnůstku, jako to dělají civilizovaní lidé už dnes, a vedle exkrementů tělesných se také zbaví svinstva své duše. Pořádně se prostě vysere.*⁶⁹

Fotoaparát Kodak předá Edita doktorovi, když odjíždí zpět do Československa. S fotoaparátem mu pomůže starý kolega zvaný Hodinář. *„A v pátek při obědě v kantýně řekl nad kávou Hodinář: – Myslím, že se mi to povedlo... a položil před ně fotografii rozčtvrceného ženského těla. – Pan inženýr Janetschek v trojky. V rozvodu, srdeční obtíže... pacientu z trojky měli být přestěhováni na nové oddělení zámečku. – Okamžitě zavolejte policii... rozčlil se primář Kotel, když zahlédl snímek. Hodinář se nešikovně usmál a Alena měla co vysvětlovat. – S fotografováním to nemá co dělat... řekl. – Snímá to zřejmě nějaké mozkové vlny. V posledním Nature se psalo o těch rychlých očních pohybech, které při spaní doprovázejí naše sny, Rapid eyes novements. REM. Třeba se při nich něco děje i v mozku energeticky. A tahle věčička to dovede zachytit.*⁷⁰

Hodinář a doktor následně spolupracují na vynálezu Indinetu, na kterém mají eminentní zájem pracovníci kolem prezidenta Beneše, především František Moravec, který dohlíží na prezidentovu bezpečnost. *„Za jejich zády se ozvalo bzučení jakési starodávné projekční aparatury. Nejdřív se na bílé stěně vedle dveří objevily ty obrazy z Polaroidu a potom Hodinář sám. Jak odkládá štětec a pomalu se narovná. Utírá si přitom ruce zmazané uhlem o cíp svého pláště. – A proto jsem zkusil další stupeň. Zkousím filmovat ty fantazie...“*⁷¹ Doktor s Hodinářem vytvořili místo fotoaparátu stroj, který přenáší představy na filmové plátno. *„Můj přístroj tedy nebude nápadný. Připojením na pacienta se rozsvítí obrazovka duhovým světlem. Podle barvy a jasnosti se o něm všechno dozvíme. Náš společný objev zapojím rovněž. Celé to chci pokrýt INDINET: síť informací o každém individuu.*⁷²

Tento přístroj je ve fikčním Československu používán výhradně pro prezidenta Beneše. *„Ale vy mi před tím musíte vysvětlit, jak chcete dokázat, že se o prezidentových fotkách a filmech nikdo nedoví. Ale vůbec nikdo... Začal na stůl rozkládat fotky Beneše na kříži, plačící Vilmy a zkroušeného Masarykova syna, rozstříleného Sudoplatova i*

⁶⁹ NESVADBA, J., 2002. s. 180

⁷⁰ Tamtéž. s. 142n.

⁷¹ Tamtéž. s. 172n.

⁷² Tamtéž. s. 183

*Stalina na katafalku. – Tohle všechno se stává státním tajemstvím. Budete oba profesory, z tohoto ústavu se stane luxusní sanatorium, peníze můžete zrušit, můžete mít cokoliv. A tomu vynálezu sis říkejte, jak chcete. Je to totiž úplně jedno. Protože se o něm nikdo nesmí dozvědět.*⁷³ Udržuje Beneše v kondici a schopného vládnout v Československu téměř až do počátku 90. let 20. století. Jeho smrt je sice ohlášena v rádiu, ale hned je vyvrácena dvojníkovou matkou. Beneš je dále udržován při životě právě tímto vynálezem a stává se nesmrtelným, nebo spíše jeho okolí mu nedovolí, aby zemřel. *„Doktore... To jsem se ale zmýlil. Otevřel oči jedním rázem a zatvářil se nešťastně: - Já nemůžu zemřít. V tom je ten problém. I na Slovensku mě zachránili v poslední chvíli, i když jsem skočil pod vlak v Brně... Pomalu vstával. – Nemůžu zemřít!*⁷⁴

⁷³ NESVADBA, J., 2002. s. 184

⁷⁴ Tamtéž. s. 271

5 Závěr

Předchozí kapitoly bakalářské práce se zaměřily na jednotlivé kategorie analýzy Nesvadbova díla, a to na příběh, klíčové události, vypravěče, postavy, čas, prostor a téma.

Peklo Beneš je rozděleno do čtyř částí (I. Beneš blázen, II. Císař Beneš, III. Beneš vládne a IV. Peklo Beneš). Příběh začíná in medias res a postupuje kauzálně od smrti Josefovy matky přes postupné pátrání po matčině minulosti, setkání se záhadným pacientem, kterého matka navštěvovala a kterému personál sanatoria přezdívá Beneš kvůli jeho podobě s bývalým československým prezidentem. Dále pokračuje Josefovým snem o odlišném historickém vývoji Československa, osudech svého dvojníka a vynálezu Indinetu, který ovlivňuje zdravotní a psychický stav prezidenta Beneš.

Příběh je možné sledovat ve dvou rovinách. Zaprvé je to rovina reality (je součástí oddílů I. a IV.), která sleduje příběh Josefa během několika dní v 90. letech 20. století. Josef během nich pátrá po minulosti matky, jejím vztahu s pacientem Benešem, upadá do snu, a když se z něj probouzí tak se stále více zamotává do informací, které ve snu viděl, až nakonec končí v psychiatrické léčebně. Druhá rovina (je součástí oddílů II. a III.) je rovinou snu. V rovině snu pozoruje Josef svého dvojníka, který prožívá alternativní dějiny Československa v letech 1938–1989 a podílí se na přelomovém vynálezu Indinet.

Časoprostor příběhu je zasazen zaprvé do několika dnů 90. let 20. století a zadruhé mapuje dobu mezi lety 1938–1989. Podávané události jsou achronologické. Chronologické jsou události II. a III. části. Tyto události vstupují doprostřed událostí oddílů I. a IV. a zasahují do jejich chronologie. Tento postup odpovídá posloupnosti 2-1-3. Vyprávění v částech II. a III. je zrychlené, jelikož tyto části shrnují přes padesát let života Josefova dvojníka. Oproti tomu je v částech I. a IV. vyprávění zpomalené, protože podrobně popisuje několik dní života hlavní postavy. Příběh je zasazen do několika míst. Obě roviny příběhu se odehrávají v sanatoriu v Buzkovicích. Kromě toho se příběh odehrává v Josefově rodném domě, na Pražském hradě a na psychiatrické klinice, kde Josef pracoval.

Vedle fiktivních postav vystupují v Pekle Beneš i postavy historické. Postavy je dále možné rozdělit na tři části. Zaprvé jsou to postavy, které vystupují pouze v rovině reality (zaměstnanci psychiatrické léčebny a sanatoria, Josefova manželka Edita Vinařová). Zadruhé jsou to postavy, které vystupují pouze v rovině snu (Josefův dvojníka, matka, otec, Hodinář, doktor Wiener, jeho dcera Edita Wienerová, doktorka Holly Ptacek, Hana Benešová a František Moravec). A zatřetí to jsou postavy, které vystupují v obou rovinách (Josef, Beneš, Alena, Emanuel Moravec a páter Adolf). Pro příběh jsou nejdůležitějšími postavami Josef, který je i hlavní postavou příběhu, Beneš a Josefova matka.

Vypravěče je možné rozdělit na dva typy. V oddílech I. a IV. je příběh vyprávěn v ich-formě a vypravěčem je hlavní postava Josef, tedy vypravěč odkrytý. Jde o typ homodiegetického vypravěče, resp. autodiegetického (účastníka příběhu). V oddílech II. a III. postupně přechází vyprávění z ich-formy do er-formy. Na počátku je Josef ještě vyprávění plně přítomen, komentuje věci, které vidí. Následně dojde ke změně a Josef se jako vypravěč stahuje do pozadí. Během roviny snu se několikrát stane, že se Josef ze své pozorovatelnosti vynoří a více zasáhne do příběhu, komentuje nastalou situaci a srovnává ji se svými vzpomínkami na události, které během předchozího života prožil, jsou podobné těm, které zde vidí, ale proběhly odlišně. Ten vstup ich-formy souvisí především s vynálezem Indinetu, který Josef považuje za svůj vynález, nikoli za vynález jeho dvojníka.

V Pekle Beneš je několik klíčových událostí, které mají zásadní vliv na příběh. Jsou jimi smrt Josefovy matky, Josefovo pátrání po matčině vztahu s prezidentem Benešem, přítomnost záhadného pacienta zvaného Beneš na psychiatrické klinice, Josefův sen o vývoji Československa v letech 1938–1989, vynález Indinetu, Josefův návrat do reality, Josefovo umístění do psychiatrické léčebny. Všechny tyto události splňují kritéria Wolfa Schmida (stupeň relevance událostí v rámci příběhu, neočekávanost situace, konsekutiva změny, ireverzibilita, neopakovatelnost události). Tyto události jsou pro příběh velmi důležité, navazují na sebe a ovlivňují Josefův osud.

Příběh je završen koncem s dvojnou možností výkladu. Buď je možné příběh považovat za neukončený s otevřeným koncem, jelikož mnoho otázek, které si čtenář

během četby pokládá, nejsou zodpovězeny, nebo je možné konec příběhu považovat za uzavřený, pokud by byla přijata skutečnost, že všechny předchozí události směřovaly k logickému konci. Tímto logickým vyústěním předchozích událostí je Josefovo umístění do psychiatrické léčebny.

V Pekle Beneš se objevuje několik tematických rovin, které je možné dále rozdělit na témata hlavní a vedlejší. Hlavním tématem je otázka lidské psychiky a identity člověka. Toto téma je spojeno především s postavou Beneše, do které Nesvadba promítá jak Benešovu osobní, tak českou národní povahu, ale i Josefa, jehož psychika a identita je od počátku problematizována.

Vedlejším tématem jsou pak kontrafaktuální dějiny Československa v letech 1938–1989. Josef Nesvadba mění průběh mnichovských událostí, vytváří první protifakt, který následně vyvolává vznik dalších protifaktů a tím mění československé dějiny. V Pekle Beneš nedojde k Mnichovské dohodě a vzniku 2. republiky. Z Československa se stává nezávislý stát a v této pozici přečká i 2. světovou válku. Kontrafaktuální historie je důležitá pro začátek vyprávění roviny snu, zakládá časoprostor vyprávění, ale nadále jsou historické události spíše v pozadí. Tyto události vystupují v příběhu jako faktory ovlivňující psychický stav prezidenta Beneše a tudíž souvisí s druhým tématem díla.

Ale i u těchto událostí příběhu využívá Nesvadba několik událostí z československých dějin, které pak utváří pro svůj literární záměr a velmi dobře je začleňuje do příběhu. Nejlépe je to vidět na události návratu Habsburků na český trůn, kde využívá známých faktů z atentátu na Reinharda Heydricha. Ale i tak zůstávají hlavními prvky důležitými pro další děj nezávislé Československo a Beneš jako jeho prezident.

Dalším vedlejším tématem je vědecko-fantastický vynález Indinet. Tento vynález ovlivňuje psychický stav člověk, když se během vyprazdňování člověk zbaví i svých psychických problémů a tužeb, které jsou uloženy v lidském id. Indinet není kontrafaktuálním prvkem, ale prvkem vědecko-fantastické literatury, která patří k základům Nesvadbovy tvorby. Indinet je pro příběh klíčový, jelikož udržuje

prezidenta Beneše v dobrém psychickém a zdravotním stavu, a tudíž Beneš v příběhu vystupuje jako postava, která nemůže zemřít.

Posledním tématem je otázka lidského stáří. Toto téma je představují jak nejdůležitější postavy Josefa a Beneše, tak i samotný prostor příběhu (sanatorium pro přestárlé pacienty). Na jedné straně je v příběhu stáří reprezentováno v postavě Beneše jako stav, který je zde pořád a který není možné nějakým způsobem ukončit. Na straně druhé pak v postavě Josefa jako stav člověka, který přináší různá omezení a různé problémy a se kterým se člověk musí v průběhu života smířit a vyrovnat.

Výše provedená narativní a tematická analýza měla za cíl ukázat specifikum výstavby Nesvadbova díla. Narativní analýza byla zaměřena na jednotlivé kategorie, které se dohromady podílejí na tvorbě příběhu. Společně utvářejí základ pro jednotlivé tematické roviny. Změny ve vypravěči (proměny ich-formy a er-formy), postava Josefova dvojníka a sled klíčových událostí odkazují k postupné proměně Josefovy psychiky a k narušení jeho identity.

Z hlediska tématu bylo cílem ukázat, že nejdůležitějším tématem není recenzemi ukazovaná politická kontrafaktuální fikce (i když má svoji důležitou roli jak v příběhu, tak v analytické části této bakalářské práce). Hlavní myšlenkou díla je ukázka ovlivnitelnosti a možnosti manipulovat s psychikou člověka a jeho identitou. Člověk se v příběhu stává nástrojem cílů osob v jeho okolí. K Nesvadbovu dílu je proto potřeba přistupovat z více pohledů, jelikož je jeho dílo tvořeno více rovinami, které se navzájem ovlivňují a dohromady spolu vytvářejí jeden velký celek.

6 Seznam použitých pramenů a literatury

6.1 Primární literatura

NESVADBA, J. *Peklo Beneš (Indinet). O šťastném Československu*. Vyd. 1. Brno : Host, 2002. ISBN 80-7294-060-0

6.2 Sekundární literatura

DOLEJŠÍ, P. Školní slovník českých spisovatelů. Vyd. 5. Humpolec : Pavel Dolejší, nakladatelství a vydavatelství, 2004. ISBN: 80-86480-49-6

DOLEŽEL, L. *Heterocosmica II: fikční světy postmoderní české prózy*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2661-1

DOLEŽEL, L. *Fikce a historie v období postmoderny*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2008. Možné světy; sv. 1. ISBN 978-80-200-1581-5

FERGUSON, N. a kol. *Virtuální dějiny: historické alternativy*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha : Dokořán, 2007. ISBN: 80-86569-02-0

KUBÍČEK, T., HRABAL, J. a BÍLEK, P. A. *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*. Praha : Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2

6.3 Články z odborných periodik

GILK, E. *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* [online]. World Literature Studies 1337-9275. Vol. 6 (23), 2014 n. 2, s. 120-129. [cit. 2016-7-4]. Dostupné z WWW: <http://www.wls.sav.sk/wp-content/uploads/WLS_2_14/WLS2_2014_Gilk.pdf>. E-ISSN 1337-9690.